दि० 13-8-20 उपशास्त्री प्रथम वर्ष, विषय व्याकरण

ग्रन्थ - सिद्धान्त कौमुदी (प्राग्दिशीय प्र०)

प्रश्न उत्तर

1 सदा, सर्वदा - सर्वस्मिन् काले अत्र सप्तम्यन्तवाचकात् सर्व शब्दात् सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा इति सूत्रेण दा प्रत्यये, सर्वस्य सोऽन्यतरस्याम् इति सूत्रेण सर्व स्थाने स आदेशे कृते प्रातिपदिकत्वात् सुब्लुकि सदा इति सिद्धम्। साऽदेशाभावे सर्वदा रूपं भवति।

2 एकदा - एकस्मिन् काले, अन्यदा - अन्यस्मिन् काले इत्यर्थे सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा इति सूत्रेण दा प्रत्यये, तद्धितत्वात् प्रातिपदिक संज्ञायाम् सुब्लुकि विभक्तिकार्ये।

3 कदा - कस्मिन् काले इत्यर्थे सप्तम्यन्तात् किम् शब्दात् सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा इति सूत्रेण दा प्रत्यये, प्राग्दिशो विभक्तिः इति सूत्रेण विभक्ति संज्ञायाम् विभक्तित्वात् किमः कः इति सूत्रे कादेशे कृते प्रातिपदिक संज्ञायां सुब्लुकि विभक्तिकार्ये कदा इति सिद्धम्।

4 यदा - यस्मिन् काले इत्यर्थे }

5 तदा - तस्मिन् काले इत्यर्थे } सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा इति सूत्रेण दा प्रत्यये प्राग्दिशो विभक्तिः इति सूत्रेण विभक्ति संज्ञायाम् त्यदादीनाम् अः इति सूत्रेण अत्व पररूप कृते तद्धितत्वात् प्रातिपदिक संज्ञायां विभक्तिकार्ये यदा, तदा इति सिद्धम्।

अमरनाथ मिश्र
एसो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म०वि०
ऋषि सेना प्रणिधा

दि॰ 13-8-20 शास्त्री द्वितीय खण्ड, विषय दर्शन

ग्रन्थ – तर्कसंग्रह – अनि॰ प्रथम पत्रम्

प्रश्न स्वार्थानुमिति परार्थानुमित्योः किं करणम्।

उत्तर – स्वार्थानुमिति परार्थानुमित्योर्हि व्याप्य धूमवानय-
मित्याकारको लिङ्गपरामर्श एव कारणम्। स्व
स्यानुमिति कारणतया लिङ्गपरामर्शः स्वानुमान
पदेनोच्यते। व्यापारवत्कारणमेव करणं
न तु फलायोगव्यवच्छिन्नं कारणमपि करणमिति मते तु
व्याप्ति ज्ञानमेवानुमितिकरणतयाऽनुमानम्। लिङ्गपरामर्श
स्तु व्यापार इत्यवबोध्यम्।

प्रश्न लिङ्गं कतिविधम्? किञ्च ~~[illegible]~~। तल्लक्षणम्।

उत्तर लिङ्गं त्रिविधम् – अन्वयव्यतिरेकि केवलान्वयि केवल
व्यतिरेकि भेदात्। तत्र अन्वयव्यतिरेकाभ्याम् प्रयोज्य
व्याप्तिमत्त्वम् अन्वयव्यतिरेकि हेतुत्वम्। यथा वह्निमान्
धूमवत्त्वादित्यत्र ~~धूमोऽपि~~ धूमवत्त्वमन्वयव्यति
रेकि। तत्र हि धूमवत्त्व हेतौ यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र
त्राग्निः ~~[illegible]~~र्यथा महानसमित्यन्वयव्याप्तेः यत्र
~~वह्नि~~ वह्निर्नास्ति तत्र धूमोऽपि नास्ति यथा ह्रदः इति
व्यतिरेकस्य तत्र सत्त्वात्। तत्र अन्वयव्याप्तिश्च हेतु
व्यापक ~~हेतु समानाधिकरण~~ ~~[illegible]~~ साध्यसामाना
धिकरण्यरूपा। व्यतिरेकव्याप्तिश्च साध्याभाव
वृत्तित्व रूपः।

प्रश्न पक्षस्य लक्षणं विलिख्यताम्।

उत्तर साध्यप्रकारक सन्देहविशेष्यत्वम् पक्षत्वम्। यथा
पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वादित्यत्र पर्वतः। तत्र हि
साध्यप्रकारकोऽयः पर्वतो वह्निमान् वेति सन्देहस्तद्
विशेष्यत्वं पर्वते वर्तते तेन लक्षणसमन्वयः इति।

अमरनाथ मिश्र
स॰ प्रो॰ व्याकरण
रा॰ उ॰ सं॰ म॰ वि॰ स्थक्का
सेनापुराँवा

દિ. 13-8-20 શાસ્ત્રી પ્રથમ ખણ્ડ, વિષય - અનિવાર્ય વ્યાકરણ

ગ્રન્થ - લઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી (સમાસપ્રકરણમ્)

1 ઘનશ્યામઃ - ઘનઃ ઇવ શ્યામઃ ઇતિ લૌકિક વિગ્રહે, ઘન - સુ શ્યામ સુ ઇતિ અલૌકિક વિગ્રહે ઉપમાનાનિ સામાન્યવચનૈઃ ઇતિ સૂત્રેણ ઉપમાન સમાસે સતિ, સમાસત્વાત્ પ્રાતિપદિક સંજ્ઞાયાં, સુપ્ લુકિ, વિભક્તિ કાર્યે। ઘનશ્યામઃ ઇતિ સિદ્ધમ્। પ્રશ્ન ૩ત્ત

2 શાક પાર્થિવઃ - શાક પ્રિયઃ પાર્થિવઃ ઇતિ વિગ્રહે શાક પાર્થિવાદીનાં સિદ્ધયે ઉત્તરપદલોપસ્યોપ સંખ્યાનમ્ ઇતિ વાર્તિકેન સમાસે સતિ તથા ઉત્તરપદસ્ય (પ્રિય પદસ્ય) લોપે સતિ પ્રાતિપદિક સંજ્ઞાયાં વિભક્તિ કાર્યે। પ્રશ્ન ૩ત્ત

3 દેવબ્રાહ્મણઃ - દેવ પૂજકો બ્રાહ્મણઃ ઇતિ વિગ્રહે શાક પાર્થિવાદીનાં સિદ્ધ્યૈ ઉત્તરપદ લોપસ્યોપ સંખ્યાનમ્ ઇતિ વાર્તિકેન સમાસ તથા ઉત્તરપદસ્ય (પૂજક ~~શબ્દ~~ શબ્દસ્ય) લોપે સતિ, પ્રાતિપદિક સંજ્ઞાયાં વિભક્તિ કાર્યે।

4 અબ્રાહ્મણઃ - ન બ્રાહ્મણઃ ઇતિ વિગ્રહે નઞ્ ઇતિ સૂત્રેણ નઞ્ સમાસે સતિ નલોપો નઞઃ ઇતિ સૂત્રેણ નલોપે સતિ। પ્રાતિપદિક સંજ્ઞાયાં વિભક્તિ કાર્યે। પ્રશ્ન ૩ત્ત

5 અનશ્વઃ - ન અશ્વઃ ઇતિ વિગ્રહે નઞ્ ઇતિ સૂત્રેણ નઞ્ સમાસે સતિ નલોપો નઞઃ ઇતિ સૂત્રેણ નકાર લોપે, તસ્માન્નુડચિ ઇતિ નુડાગમે અનુબન્ધલોપે વિભક્તિકાર્યે

અમરનાથમિશ્ર
શ્રી સોં. બ્રો. વ્યાકરણ
શા. ૩૦ ભો. સં. વિ.
ઇકલેરા ઠાલીયા